

УДК 316.614

Парадокси становлення політичної експертизи

Ніна Ржевська,

кандидат політичних наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародної інформації,
Інститут міжнародних відносин
Національного авіаційного університету

Пропонується розгляд питання щодо аналізу становлення експертного знання та відстоюється точка зору про наявність парадоксів у процесі становлення політичної експертизи і розкривається їхній зміст.

Ключові слова: політичний аналіз, політичне прогнозування, політичний процес, політичне рішення, парадокс політичної експертизи.

The issue of analyze of the formation expert knowledge is offered for consideration in the article. The point of view about the presence of paradoxes in the process of political expertise is advocated, the content of these paradoxes is revealed.

Keywords: political analysis, political prognostication, political process, political decision, paradox of political expertise.

Предложено рассмотрение вопроса относительно анализа истории экспертного знания. Отстаивается точка зрения о наличии парадоксов в процессе становления политической экспертизы и раскрывается их содержание.

Ключевые слова: политический анализ, политическое прогнозирование, политический процесс, политическое решение, парадокс политической экспертизы.

Прикладний політичний аналіз і прогнозування мають дуже давнє коріння. Ці процеси беруть свої початки з тих історичних часів, коли на фоні взаємозв'язків між знанням і дією відбулася свідомо культивування знань про політику і в її інтересах. У цьому розумінні політичний аналіз за віком є ровесником людській цивілізації, і використовує різні дослідницькі форми – від містичних до сучасних наукових. „Спроби досягнути розумом майбутнє мають досить давню історію. Від найдавніших часів до сьогодення можна вибудувати своєрідний ланцюг зусиль людства у цьому напрямі: міфологія – утопія – фантастика – прогнозування – футурологія. Причому кожна з ланок зазначеного ланцюга має самодостатнє значення і продовжує історію власного існування від виникнення до теперішніх часів” [6, с. 140].

Джерела цих процесів за віком можуть датуватися епохою протодержавних утворень, а саме тим періодом, де сформувалися особливі функції керування і спеціалізований апарат адміністрування. Такого типу політичні вміння і навички набувалися на ґрунті практичного досвіду, шляхом проб і помилок, що з часом почали транслюватися через звичаї та традиції. Подальше ускладнення соціальної організації та підвищення комплексності державного управління, породили особливі касти жерців і групи радників, які були носіями політико-управлінського знання, що на той час було по суті таємним і езотеричним [8, с. 154-168].

Історія засвідчує, що метою політичного аналізу було забезпечення осіб, які приймають політичні рішення, інформацією, що могла би бути використана для вирішення практично значущих проблем. Вказати точну дату того історичного моменту, коли політично вагоме знання було сформоване вперше, майже неможливо. Однак, уже в другому тисячолітті до нашої ери в державах Месопотамії, Індії та Єгипту ріст потреб у керуванні комплексними міськими поселеннями й новими формами соціальної організації суспільства поряд з усвідомленням взаємозв'язку між політичним знанням і дією, спричинив появу нової соціальної верстви, що спеціалізувалася на виробництві політично значимого знання і відповідала за прогнозування наслідків політичних рішень, наприклад, у галузі планування сільськогосподарських робіт або воєнних дій [7].

Перші способи „виробництва” політично значимого знання мали переважно ненауковий характер, бо у пророкуванні майбутнього вдавалися до містицизму, ритуалів і окультних сил, проте, навіть такі процедури часто були пов’язані зі спогляданням та практичним досвідом. Авторитет, а часто і життя перших „виробників” спеціалізованого знання, дуже часто залежали не стільки від наслідків практичного втілення їхніх рекомендацій, скільки від процедур і ритуалів, за допомогою яких ці рекомендації були отримані [11]. У ранніх джерелах політичної думки переважають прикладні питання державного управління.

Створення протоформ експертного знання притаманне античності, на що вказує і походження слова „експерт” від латинського *experto* – „досвідчений”. Вислів римського поета Вергілія – вірте досвідному – у якості девізу повною мірою можна використовувати для сучасного експертного знання.

Політична діяльність античної демократії є яскравим свідченням перших проявів політичної аналітики, бо саме у цей період життєво важливим стає мистецтво суперечки і вміння доводити, аргументувати та переконувати. Протягом У ст. до н.е. в Греції виникли перші школи, де навчали як вести дискусії та вигравати суперечки. Найбільших успіхів тут досягли софісти, що були першими приватними вчителями, які вчили „думати, розмовляти і діяти” [3].

Проте, не викликає сумніву й той факт, що саме в період античності сформувався один із перших парадоксів політичної експертизи, пов’язаний з тим, що політику не вважали настільки складною сферою, що вимагає наявності особливих знань. Одночасно, в інших галузях знань, жителі, наприклад, грецьких полісів уже використовували послуги експертів. Саме це продемонстрував Платон у діалозі „Протагор”: „Я, як й інші елліни, визнаю афінян мудрими. І ось, я бачу, що коли зберемося ми в Народних зборах, то, якщо місту потрібно щось робити по будівництву, ми закликаємо радниками у справах будівництва зодчих, якщо ж у споживацьких потребах, то корабельників, і так у всьому тому, чому, на думку афінян, можна вчитися і вчити. Якщо ж стане їм радити хто-небудь інший, кого вони не вважають за майстра, то навіть, якщо він є красенем, багатієм і знатного роду, його порад все ж не слухають, а сміються і шумлять доки, або він сам не залишить своїх спроб говорити і не відступиться, вражений, або сторожа не стягне і не виштовхає його геть” [9, с.71].

Зовсім по-іншому виглядала справа з прийняттям політичних рішень – адже, з точки зору греків, мистецтву управління містом неможливо навчитися і з цих питань на зборах могли виступити всі – „чи то столяр, мідник, чоботар, купець, судовласник, заможний, бідняк, благородний, безрідний” [9, с.72]. Це відбувається в силу того, що греки пов’язують управління державою не з якимись спеціальними навичками, а лише з чеснотою, що тою чи іншою мірою притаманна всім людям [12]. Насправді ж, сам Платон намагається запропонувати дещо інше трактування даної

проблеми, вкладаючи у уста Сократа слова про те, що чесноті можна навчитися і що саме з цієї причини вона є не що інше, як знання. Відповідно, на його думку, питання управління полісом доцільно було б вирішувати тим людям, які володіють цим знанням більшою мірою.

Дана ідея була розвинена у більш пізніх роботах Платона, в першу чергу в „Державі”, де запропоновано надати право приймати всі державні рішення особливій групі людей – філософам, які після тривалого виховання та ретельного відбору зможуть самостійно приймати будь-які державні рішення, тобто фактично виступати експертами з усіх, а не тільки з політичних питань.

Відповідними даному питанню є праці Арістотеля „Етика”, „Афінська політія” [1, с. 271–346] та „Політика”, де подано аналіз політичної діяльності у суспільстві, її форм і методів. На думку мислителя, методом політики повинен бути метод аналізу, оскільки „будь-яка справа потребує дослідження її основних найменших частин” [2]. Тобто, політична діяльність потребує вивчення реально існуючих форм політичної будови, а також створених філософами соціальних проєктів (як досконалих, так і менш досконалих).

Одночасно у другій половині I тис. до н.е. у Древній Греції та Китаї формуються уявлення про краще майбутнє не на „тому світі”, а на Землі, які можна віднести до джерел прогнозного характеру. Для даних утопій притаманним був дух ідеалізму родового ладу (Лао Цзи, Мо Цзи, Евгемер, Ямбул) чи „раціоналізації” рабовласництва (Конфуцій, Платон) і феодалізму (Шан Ян та ін.) [4].

Та все ж слід зазначити, що зокрема уявні держави Платона і Арістотеля так і залишилась утопією, а на практиці вже в більш пізніший історичний період, Середні віки, сформувався дещо інший порівняно із грецькими полісами механізм прийняття рішень. Право прийняття рішень у сфері державного управління перейшло до монархів та їхнього найближчого оточення, які, що правда, вже не пов’язували політичні рішення з чеснотою. Але, при цьому парадокс політичної експертизи зберігся – правителі, які явно не відповідали повною мірою ідеалу платонівських мудреців-філософів, користувалися послугами носіїв наукових знань з багатьох питань, але тільки не у сфері політики. Отже, рішення, як і раніше, приймалися практикуючими політиками. У якості відхилення від цієї тези можна вказати на наявність у монархів радників, однак це обмежене коло осіб реально виконувало більш широкі функції – по суті, вони самі ставали активними практикуючими політиками і особисто приймали безпосередньо участь у політичному житті своїх країн.

Епоха Середньовіччя, що позначилась засиллям релігійної ідеології, не могла спровокувати появу значимих утопій. Придворними радниками феодалів у цей період були переважно духовні особи. Отже, поштовхів для розвитку політичного аналізу і прогнозів майже не було. Проте, з настанням епохи Відродження ситуація змінюється: зростає роль світських радників,

а утопізм наряду з релігійними концепціями майбутнього поступово трансформується в ідеологію майбутніх буржуазних революцій.

Саме цей процес відобразився Максом Вебером у праці „Політика як покликання і професія”. Це були ті, хто надавали свої вміння у розпорядження князів і зробили з їхньої політики, з одного боку прибутковий промисел, з іншого – забезпечили собі ідеальне утримання свого життя [5, с. 644-706]. Керування державними фінансами, військова справа й судочинство – це три основні сфери, де професійне експертне знання здобуло перемогу над „князівським самовладдям”. Придворні писарі з відповідною освітою, сучасним аналогом яких є президентський спічрайтер, мали хоч і досить обмежений, але значимий вплив на прийняття політичних рішень.

Найбільш яскравим свідченням прагматизації політичного знання є праці основоположника політичної думки Нового часу, Н. Макіавеллі [10, с. 393-463], де автор відмовився від теологічної моралізаторської схеми обґрунтування політичних рішень і дій на користь раціонально-прагматичної [8, с. 154-168].

Просвітництво та індустріальна революція в Європі з кінця XVIII століття позначились виробництвом політично значимого знання, що набуває самостійного характеру, і має свої процедури. На думку фахівців з історії прикладної політичної думки, такий прогрес був зумовлений, у першу чергу, ускладненням громадської організації та державного управління [7].

Початок буржуазного періоду політичної історії не змінив ситуації у питанні появи політичної експертизи – відбулися певні трансформації в самій політичній системі, у тому числі й у способах рекрутування політичної еліти, але інститут політичної експертизи так і не сформувався.

Заміна у низці країн Західної Європи передачі монархічних титулів у спадок виборами перших осіб держави частиною населення не привело до того, що практикуючі політики усвідомили необхідність появи спеціальних політичних консультантів.

Поступово на протязі XIX століття формується нова генерація виробників політично значимого знання, які запровадили систематичний збір і аналіз емпіричних даних. Статистичні товариства Лондона й Манчестера, що утворились у 1830-ті роки об'єднаними зусиллями вчених, банкірів і промисловців, прагнули замінити традиційні (філософсько-етичні, нормативні) способи мислення щодо соціальних проблем систематичним вивченням даних, що характеризують процеси урбанізації та індустріалізації, їх суперечливі соціальні наслідки. Аналогічні ініціативи мали місце у Франції, Німеччині й Голландії. Наприкінці XIX століття думка про те, що традиційна політична аргументація повинна підкріплюватися емпіричними даними, почала домінувати.

Елементи прогнозного знання істотно проглядаються в суспільних науках з появою марксизму, нової соціальної утопії, що заявила про себе

як про загальну методологічну основу вивчення тенденцій соціально-історичного процесу. На рубежі XIX-XX ст. під впливом саме марксизму та інших соціальних учень, розвитку природничих наук з'являються праці прогностичного змісту і характеру, присвячені конкретним проблемам майбутнього. Насамперед мова йде про твори англійського письменника Г. Уелса („Машина часу”, присвячені передбаченню впливу прогресу техніки і науки на життя і думки людини, французького вченого П. Бертло, який виступив із прогнозом переходу майбутнього до промислового виробництва синтетичних продуктів споживання хімічними методами, прогнози російських та українських учених К. Ціолковського і В. Вернадського щодо виходу людини у космічний простір та ідею ноосфери. Вагомими стали ідеї Д. Менделєєва, І. Павлова, К. Тимірязєва та інших, які відкрили нові напрями щодо прогнозування тенденцій людського розвитку в різних галузях природничих та соціальних наук [6, с. 10].

Проте відсутність попиту на експертні послуги зумовила і відсутність пропозиції, у результаті чого фактично до початку XX століття політичної експертизи просто не існувало.

Дану точку зору не поділяє Л. Пал, який вважає, що до Першої світової війни політична експертиза була просто замінена на statecraft [8, с. 74], що в перекладі означає вміння управляти державою. Дане вміння вміщує дві складові – мудрість правителя і його досвід, що замінюють політичну експертизу. У результаті, впритул до середини XX століття практикуючі політики були переконані, що здатні самостійно здійснювати функції політичної експертизи, не залучаючи до цього будь-яких фахівців.

Ситуація зазнає кардинальних змін лише після Другої світової війни. Настає період появи та розквіту політичної експертизи. Л. Пал обґрунтовує це трьома наступними причинами. По-перше, загальним посиленням позицій науки про управління. Мова йде про появу в західному суспільстві впевненості в необхідності розвитку менеджменту, що повинен сприяти більш ефективній організації управління, до того ж у всіх структурах – від окремого підприємства до всієї держави. Друга причина – зростання уваги до гуманітарних наук, у результаті чого відбулося усвідомлення того, що якісний політичний аналіз не є продуктом досвіду та багатой політичної практики, а продуктом наукових технологій. У якості третьої причини, канадський політолог виділяє успішний розвиток після війни економіки західних країн [8, с. 75].

При вивченні запропонованих причин, варто звернути увагу на ту обставину, що в західній політичній традиції прийнято розширено витлумачувати політичний аналіз, розуміючи його як процес прийняття будь-яких державних рішень. На це вказують і причини розвитку політичної експертизи після Другої світової війни. Наприклад, економічне зростання, що розглядається Л. Палом як наслідок появи нової панівної економічної парадигми – кейнсіанства, що передбачає активне втручання

держави в економічну підсистему суспільства. На думку Л. Пала, посилення втручання держави в економіку привело до того, що вона була змушена вдатися до послуг експертів у даній сфері. Таким чином, він говорить про експертів в економічній, але не в політичній області. Тому є потреба скорегувати запропоновані Л. Палом причини, оскільки нас у першу чергу цікавлять детермінанти появи власне політичної експертизи.

Необхідно відзначити, що перші дві з них можуть бути взяті на озброєння, проте, вони вкрай є близькими, у зв'язку з чим більш правдиво було б об'єднати їх в одну причину виникнення політичної експертизи, а саме – усвідомлення політичною елітою корисності і навіть необхідності використання наукових технологій, що можуть бути запропоновані гуманітарними галузями знання. Поява сциентистської парадигми дозволила змінити зверхнє ставлення до наукових технологій, характерне для політиків першої половини ХХ століття і залучити до участі у вирішенні актуальних проблем з поточної політичної практики носіїв даних технологій – експертів.

У той же час ця причина є скоріше за все вторинною – адже політичні актори могли повірити у могутність наукових технологій лише у тому випадку, якщо одноосібно вони вже не могли повною мірою вирішити задачі, що стоять перед ними, а стара система „досвіду і мудрості” перестала давати ефективні результати. Виникнення політичних технологій стала лише реакцією на нездатність політиків самостійно приймати якісні рішення, у результаті чого в них виникла потреба змінити існуючу систему політичного аналізу. Нові аналітичні прийоми стали пропозицією, що сформувалась під попит, що з'явився у результаті існуючого ускладнення політичної системи в ХХ столітті. Саме цей фактор і необхідно визнавати як основну причину появи наукового політичного аналізу із використанням експертного знання, покликаний замінити стратегію „досвіду і мудрості”, що стала давати збої.

Говорячи про експертну революцію в політиці, необхідно відзначити, що з'являється спокуса замінити експертами самих політиків – одержати своєрідний експертний реванш за минулі історичні періоди, коли політики не бачили необхідності в політичній експертизі. Подібна підміна уявляється не зовсім реалістичною, бо функції сучасних політичних експертів і самих політиків розрізняються. Політик не є власником певних професійних і наукових знань, він є лише носієм специфічних інтелектуальних і людських якостей. Вони, з одного боку, забезпечують його легітимність – готовність населення країни передати політикові владні повноваження, що досить важливо в сучасних демократичних системах. З іншого боку, ці якості дозволяють йому контролювати й спрямовувати процеси, що протікають у суспільстві. Політик багато в чому є фігурою синтетичною в тому розумінні, що саме він задає загальні вектори розвитку всієї структури держави й суспільства, не вимальовуючи окремі деталі. Визначаючи загальний напрям еволюції політичної й інших суспільних

систем, політик вдається до послуг експертів переважно для вирішення суто управлінських завдань. У результаті спостерігається своєрідний поділ праці між політиками й експертами – кожний виконує свою функцію, що в цілому є ефективним союзом.

У ХХ столітті на політичній арені відразу з'явилися відразу кілька нових українських важливих політичних суб'єктів, а вже існуючі серйозним чином змінилися і підвищили рівень свого впливу. Так, усе більш активно стали втручатися в політику комерційні структури, що раніше знаходилися за межами політичного поля, різко виросла роль засобів масової інформації, особливо після появи електронних ЗМІ. Розвивається виборча система, вдосконалюється принцип поділу влад і парламентаризму, внаслідок чого право вибору отримує переважна більшість населення з демократичною політичною системою, а законодавча та судова влади суттєво розширюють свої повноваження. Окремо формується інститут парламентського контролю за діяльністю уряду. Значними політичними акторами стають громадські організації, що кидають виклик традиційним політичним партіям. Самі партії також переживають суттєву трансформацію: вони вдосконалюють навички роботи з виборцями, внутрішню організаційну структуру, механізми реагування на зміни ситуації.

Ускладнення політичного процесу приводить до того, що політики змушені враховувати в своїй діяльності все нові й нові фактори, зіткнення зі зростанням у геометричній прогресії об'ємом інформації, приймати значно більшу кількість рішень. Крім того, політичний процес стає настільки динамічним, що поняття досвіду стає все більш розмитим – ситуацій, що повторюються стає все менше, а це значить, що досвід, отриманий від участі в певних подіях практично стає непридатним для використання у майбутньому. Більше того, спроби використовувати старі напрацювання в нових ситуаціях без урахування зміни умов все частіше завершуються досить невдало.

Таким чином, обставини приводять до того, що політики змушені вести пошук допоміжних інструментів оптимізації своєї діяльності і знаходять їх у вигляді носіїв спеціального знання про політичний процес, що можуть за допомогою наукових технологій трансформувати його у комплексний аналіз ситуації, політичний прогноз і, що є головним – у політичне рішення. З'являється можливість подолати парадокс політичної експертизи, що нарешті стає рівноправним членом „експертної родини”.

Література:

1. **Аристотель.** Афинская полития / Аристотель // Политика. Афинская полития. – М. : Мысль, 1997. – С. 271–346.
2. **Аристотель.** Политика / Аристотель. – К. : Основи, 2000.– 238 с.

3. **Атаманчук Г.** Політичний менеджмент. Теорія та практика політичних технологій / Г. Атаманчук, А. Гірник. – Рівне : „Перспектива”, 2004. – 200 с.
4. **Бестужев-Лада И. В.** Социальное прогнозирование: курс лекций / И. В. Бестужев-Лада, Г. А. Наместникова. – М. : Педагогическое общество России, 2002. – 392 с.
5. **Вебер М.** Политика как призвание и профессия / М. Вебер // Избранные произведения. – М. : Прогресс, 1990. – С. 644–706.
6. **Горбатенко В. П.** Політичне прогнозування / В. П. Горбатенко, І. О. Бутовська. – К. : МАУП, 2005. – 152 с.
7. **Дани Вільям Н.** Державна політика: вступ до аналізу / пер. з англ. Г. Є. Краснокутського, наук. ред. М. О. Баймуратов. – Одеса : АО БАХВА, 2005. – 504 с.
8. **Дегтярев А. А.** Политический анализ как прикладная дисциплина: предметное поле и направления разработки / А. А. Дегтярев // Полис. – 2004. – № 1. – С. 154–168.
9. **Симонов К. В.** Политический анализ : Учебное пособие. М. : Логос, 2002. – 152 с.
10. **Мак’явеллі Н.** Державець / Н. Мак’явеллі // Мак’явеллі Ніколо. Флорентійські хроніки. Державець. – К. : Основи, 1999. – С. 393–463.
11. **Турунок С. Г.** Политический анализ. Курс лекций : учеб. пособие / Турунок С. Г. – М. : Дело, 2005. – 360 с.
12. **Філософія політики : Хрестоматія : У 4 т. / Авт.-упоряд. : В. П. Андрущенко та ін. – К. : Знання України, 2003. – Т. 1. – 364 с.**